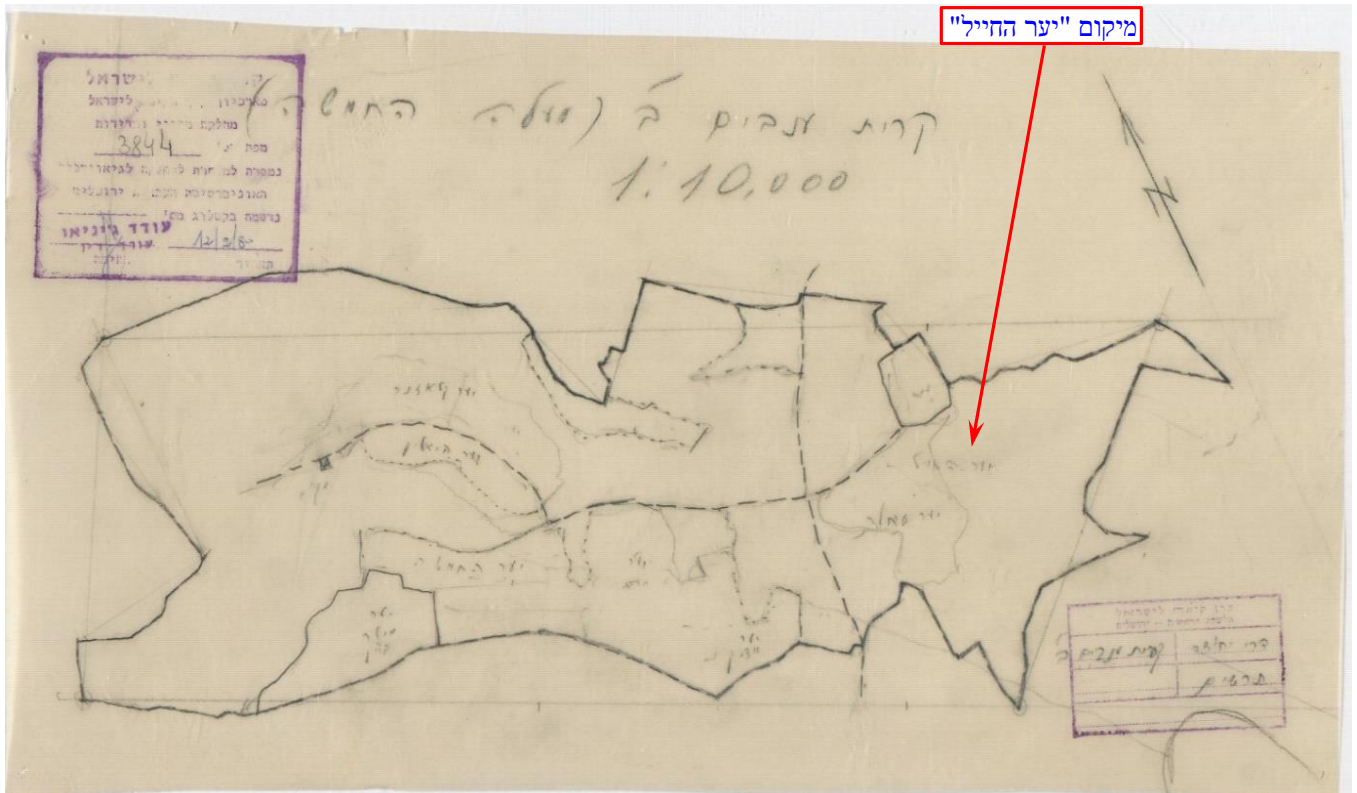

"יער החייל" כאתר הנצחה לכלל החיילים העבריים ששירתו בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה

בשנים 1943–1946, תרמו החיילים הארץ-ישראליים העבריים ששירתו בצבא הבריטי כספים לקרן קיימת לישראל. זאת לשם נטיעת יער להנצחת שמותיהן של היחידות והפלוגות העבריות בהן שירתו ולזכר חבריהם שנפלו חלל במלחמה. היער שניטע ליד קיבוץ מעלה החמישה נקרא תחילה "יער החייל העברי". כחודשיים לאחר הטקס שונה שמו והוא נקרא בקצרה "יער החייל". היער הכיל תת-יערות (חורשות) על שם: מתנדכי היישוב לגדודי הרגלים הראשון, השני והשלישי, חורשה לזכרם של חללי האונייה "ארינפורה" ועוד. כמו כן, הוקמו ביער גנים להנצחה אישית של החללים, ובהם עצים שנטעו קרוביהם ומוקירי זכרם.

ביום 4/3/1946 (א' באדר ב' תש"ו), נערך ב"יער החייל" טקס אזכרה רשמי רב משתתפים לחיילים העבריים שנפלו חלל במלחמת העולם השנייה. בטקס נכחו משפחות שכולות, נפגעים, מנהיגי היישוב ונציגי השלטון המנדט הבריטי. במהלך הטקס נטעו קרובי החללים עצים וחורשות לזכר יקיריהם (עיתון "על המשמר" מיום 5 במרץ 1946, שם, עמ' 4). ביער הונצחו למעלה מ-600 חללים ארצישראליים יהודים שנפלו חלל בעת שירותם בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה (626 חללים על פי ממצאי מחקר)¹. סרטון אותנטי מטקס הנטיעות מצוי בארכיון הסרטים הישראלי, הסינימטק בירושלים, וניתן לצפייה בקישור: [jfc.org.il/news_journal/27532-2/91845-2](https://www.jfc.org.il/news_journal/27532-2/91845-2). שם הסרטון בארכיון: "נטיעת יער החייל העברי במעלה החמישה", שם הסרטון המקורי כפי שערכו "יומני כרמל": "יער החייל העברי במעלה החמישה". מאז הטקס, חלפו 42 שנים, בהם שימש "יער החייל" כאתר כינוס והנצחה. למרבה הצער, ביום 11 ביוני 1988 הוצת "יער החייל" בפעילות עוינת, ומאז ועד עתה לא שוקם.

מסמך 1: מיקום וגודל "יער החייל" באזור מעלה החמישה. מפת קק"ל מספר 3844, משנת 1980. (הארכיון הצינוני המרכזי, תיק KL5M/3844, מעלה החמישה (קרית ענבים ב'). מפת סימון תחומי קרית ענבים ב'. סימון שטחי היערות השונים: יער ביאליק, יער קלאזנר, יער החמישה ואחרים)

¹ יוסף שקד, רשימות השבויים, החללים והנעדרים מקרב החיילים העבריים הארצישראליים בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה, מוזיאון הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה על שם הנשיא חיים הרצוג, מהדורה מיום 19 בדצמבר 2021. שם, טבלה ד' – רשימת החללים.

סיפורו של "יער החייל" בהרחבה

ביום ה', ט"ו בשבט תש"ג (21/1/1943), נערך באזור מעלה החמישה טקס נטיעת 100 עצים ב"יער החייל העברי". הטקס ציין את מיסודו הרשמי של הגדוד השני של הרג'ימנט הארץ-ישראלי. דיווח מוקדם על מועד הטקס פורסם בעיתון "דבר" מיום 19 בינואר 1943 (שם, עמ' 4). בכתבה נכתב: **"היער הראשון על שם החייל העברי יינטע השנה בט"ו בשבט במעלה החמישה, במעמד משלחות מיחידות הצבא העבריות וקציניהן, ראשי הישוב והקרן קיימת. יינטעו העצים הראשונים על [ידי] הגדוד השני, אשר תרם סכום של שלוש מאות לירות לנטיעת חורשה של אלף עץ"**.

רקע על נטיעת "יער החייל העברי", מהלך הטקס ותמונות בליווי כיתוב מתאים, ניתן למצוא בספרו של האלוף שלמה שמיר, **שלושה נסים ודגל עברי** (שם, עמ' 78-80).

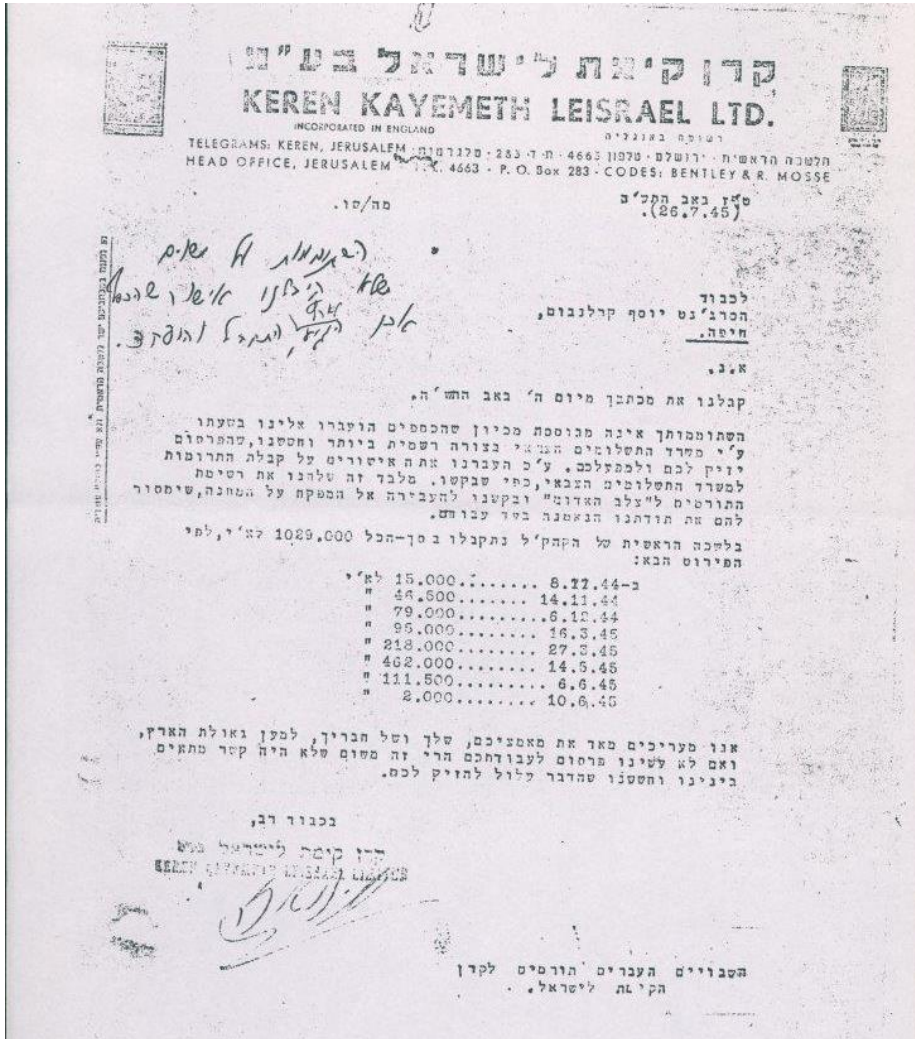

תמונה 1: תרומת ויצ"ו למאמץ המלחמתי – טקס נטיעת "יער החייל היהודי" במעלה החמישה, 21 בינואר 1943 (ט"ו בשבט). ראשון משמאל: מייג'ור וולסלי ארון. מימין שתי קצינות מה-A.T.S., הימנית רחל מקלב-היבנר. (מקור: הארכיון הציוני המרכזי, חטיבות ואוספי תצלומים, סימול: PHWI\1245484, אוסף ויצ"ו, צלם: ורוביציק)

תמונות 2: אישור קרן קיימת לישראל (פסח תש"ג - 1943), על תרומה לנטיעת עץ ב-"יער החייל", שניטע ליד קיבוץ מעלה החמישה. (מעיזבונו של דר' נחום מנדל, אשר בספטמבר 1940 התגייס בשליחות ה"הגנה" לחיל החפרים בצבא הבריטי. בינואר 1942 הוצב ושירת בפלוגות ה-"Buffs" בחיל הרגלים וביולי 1942 הוצב בחיל הציוה, שם שירת עד תום המלחמה)

במהלך המלחמה נפלו בשבי האויב בזירות השונות למעלה מ-1,720 חיילים, מהם כ-1,500 ביוון (אפריל 1941) וכ-170 בכרתים (מאי 1941). מבין השבויים, כ-80 נפלו חלל בשבי ובעטיו, כ-170 נמלטו בהצלחה והיתר שוחררו.² החל מאוקטובר 1944, החלו השבויים בגרמניה, בעודם שוהים במחנות השבי, לאסוף כספים לנטיעת יער או חורשה על שםם בארץ ישראל. זאת, באמצעות העברת בקשה לצלב האדום להורות למשרד התשלומים של הצבא הבריטי לנכות סכומים ממשכורתם החודשית לטובת קק"ל בעבור נטיעת היער. במכתבה של קק"ל, מיום 26/7/1945 אל יוסף קרלנבוים (לימים אלמוגי), מפורטים הסכומים והמועדים בהם העבירו "חיילים יהודים בשבי הגרמני" את תרומותיהם לקרן קיימת לישראל (קק"ל) לשם נטיעת עצים ב"יער החייל". ממכתבה של קק"ל לאלמוגי, עולה כי למעלה מ-50% מתרומת השבויים נתקבלה בקק"ל בשנת 1945, לאחר ששוחררו מהשבי ("פדויי השבי"). כותב על מעשה התרומה יוסף אלמוגי, בספרו **בראש מורם** (הוצאת משרד הביטחון, 1989, שם, עמ' 143-148). בספר, משום מה מובא רק חלק מנוסח המכתב, ללא ציון תאריך המכתב וללא פירוט הסכומים והמועדים בהם נתרמו (שם, עמ' 148).

מסמך 2: מכתב מאת הנהלת קק"ל ליוסף קרלנבוים (יוסף אלמוגי) בעניין תרומות השבויים ופדויי השבי (מיום 26/7/1945). (מקור: הארכיון הצינוני המרכזי, תיק AK\292\2. אוסף תעודות בעניין מפעל התרמה למען קרן קיימת לישראל שנערך ע"י שבויים עבריים במחנות בגרמניה בזמן מלחמת העולם השנייה)

מהמכתב לעיל ניתן להבין מהו הסכום המצטבר שנתקבל בקק"ל מתרומות השבויים ופדויי השבי בנקודות זמן שונות:

1. בשנת 1944, נתקבלו בקק"ל ממשד התשלומים הבריטי בשם השבויים העבריים בגרמניה תרומות בסך **140.5 ל"י**.
2. עד יום 9 במאי 1945, מועד סיום מלחמת העולם השנייה באירופה, נתקבלו מהשבויים ופדויי השבי תרומות בסך **532.5 ל"י**.
3. נכון למועד כתיבת מכתב קק"ל ליוסף קרלנבוים (אלמוגי) ביום 26/7/1945, תרמו פדויי השבי בסך הכל **1,029 ל"י**.
4. ממועד כתיבת מכתב קק"ל ועד לסוף שנת 1945 נתקבלו מפדויי השבי עוד **12 ל"י**, ובסך הכל **1,041 ל"י**.

² שם, טבלה א' - רשימת השבויים, טבלה ג' - רשימת החללים בשבי, טבלה ח' - רשימת החיילים שנפלו בשבי וברחו ממנו בהצלחה.

קרן קיימת לישראל - הוצע הארצי לארץ-ישראל

תרומות חיילים לקרן הקיימת לישראל בשנות תש"ב - תש"ה

מספר סדורי	שם היחידה	הסכום
1	חיילים יהודים כשבי הורמני	1041,000
2	הגדוד העברי הבטליון הראשון	280,230
3	הגדוד העברי הבטליון השני	874,963
4	הגדוד העברי הבטליון השלישי	45,728
5	חיל הסצב פלוגה מספר 100	177,148
6	חיל רגלי מחלקת המפקדה	9,532
7	יחידה עברית להובלה מס' 5	23,136
8	יחידה עברית להובלה מס' 178	195,475
9	יחידה עברית להובלה מס' 179	261,874
10	יחידה עברית "יעל" מס' 462	232,505
11	יחידה עברית "יעל" מס' 468	874,465
12	יחידה עברית "יעל" מס' 479	47,500
13	יחידה עברית פלוגה מס' 29	27,000
14	יחידה עברית פלוגה מס' 148	27,700
15	חיילים יהודים אמריקאים מס' 184	2,000
16	תותחנים אנטי אוויריים	23,742
17	הסוללה הא"י הראשונה הקלה	84,355
18	הסוללה הא"י הכבדה מס' 300	27,408
19	פלוגת חיילים בני המלכותי	5,915
20	ההנדסים מלכותיים מס' 21	86,205
21	יחידה עברית לציד, פל" מס' 514	22,325
22	יחידה עברית לציד פל" מס' 515	10,800
23	יחידה הסרקטוריסטים מס' 138	22,904
24	פלוגת אמונים מס' 744	45,869
25	פלוגת הכנת ספות מס' 18	52,691
26	פלוגת א"י להסוואה מס' 1	184,950
27	פלוגה א"י לבקורת הנמלים	42,885
28	פלוגת הנמל מס' 6	2,500
29	חיל שרות רפואה מס' 21	7,500
30	חיל שרות רפואה מס' 22	74,810
31	יחידה עברית ספקי המים מס' 405	91,500
32	תותחני החוף מס' 606/200/178	39,350
33	תותחני החוף מס' 14/179	254,584
34	יחידה הנפס חיל רגלי (הטיור ג'ונס)	26,000
35	ועדת הסתנדבים	3,450
36	חיל התעופה C. ARMA	7,150
37	חיל התעופה EAST AIR G.	7,100
38	חיל התעופה W.T. 2	2,820
39	חיל התעופה פל" 51	61,500
40	חיל התעופה פל" 73	0,800
41	חיל התעופה פל" 106	2,350
42	חיל התעופה פל" 107	12,550
43	חיל התעופה פל" 112	11,615
44	חיל התעופה פל" 7	21,000
45	חיל התעופה I.B.P.R	10,750
46	יחידת "החיל" המפקדה	289,152
47	יחידה עברית I.MOVATN	11,800
48	המפקדה הראשית MOV.	6,350
49	סחנה אמונים המרכזי - "החיל"	25,200
50	חיל הנשים א.ס.ס. מס' 501	1,615
51	חיל הנשים א.ס.ס. מס' 504	36,588
52	חיל הנשים א.ס.ס. מס' 505	23,472
53	חיל הנשים א.ס.ס. מס' 506	5,806
54	חיל הנשים א.ס.ס. מס' 507	11,520
55	חיל הנשים א.ס.ס. מס' 508	13,500

מסמך 3: רשימת 102 היחידות העבריות התורמות והסכומים שתרמו בשנים 1942-1945 (דף 1 מתוך 2). מספר סידורי 1 - "חיילים יהודים בשבי הגרמני", תרומתם הכוללת: 1,041,000 לא"י. (מקור: הארכיון הצינוני המרכזי, תיק J10\112, התכתבות עם הלשכה הראשית של הקרן הקיימת לישראל)

ה ס כ ו ם	ש ם ה י ה ל ד ה	מספר סדורי
12,700	509 פלי א.ס.א. הנשים	56
28,650	511 פלי א.ס.א. הנשים	57
0,200	512 פלי א.ס.א. הנשים	58
39,080	515 פלי א.ס.א. הנשים	59
85,830	517 פלי א.ס.א. הנשים	60
18,200	600 ביה"ח 65	61
66,017	פלי א.ס.א. הנשים	62
5,510	27 ביה"ח א.ס.א. הנשים	63
4,800	519 פלי א.ס.א. הנשים	64
1,500	520 פלי א.ס.א. הנשים	65
1,000	603 פלי א.ס.א. הנשים	66
5,000	805 פלי א.ס.א. הנשים	67
108,365	870 פלי עברית	68
7,000	התזמורת הצבאית העברית	69
15,150	145 פלי עברית	70
32,343	319 פלי עברית	71
149,300	329 פלי עברית	72
5,745	504 פלי עברית	73
36,550	524 פלי עברית	74
20,000	527 פלי עברית	75
27,228	529 פלי עברית	76
54,452	530 פלי עברית לציוד	77
35,875	544 פלי עברית	78
20,000	553 פלי עברית	79
7,500	554 פלי עברית	80
35,215	555 פלי עברית	81
159,849	556 פלי עברית	82
166,150	850 פלי עברית	83
101,374	736 פלי עברית	84
42,137	739 פלי עברית	85
87,750	743 פלי עברית	86
130,130	745 פלי עברית סולל בונה	87
6,850	מהנדסים מלכותיים פלי 4	88
30,600	מהנדסים מלכותיים פלי 63	89
14,200	3E.B.W. יחידה עברית	90
4,119	פלי תותחני החוף מס' 14	91
2,250	פלי הובלה מס' 82	92
6,200	פלי הסדירה	93
16,150	מחנה הטבריאם בא"י	94
5,000	יחידה עברית במחנה המעבר	95
38,600	יחידה במסדר התשלומים	96
30,875	יחידת הדדה מס' 643	97
8,400	יחידה פלי מס' 522	98
15,000	יחידה R.E. FIELD	99
1,500	יחידה פלי 593	100
10,000	יחידה 16 B.W.	101
652,767	חיילים כוודים בפלי שונות	102
6167,608		

הסיכום הכללי (לימי השנים)

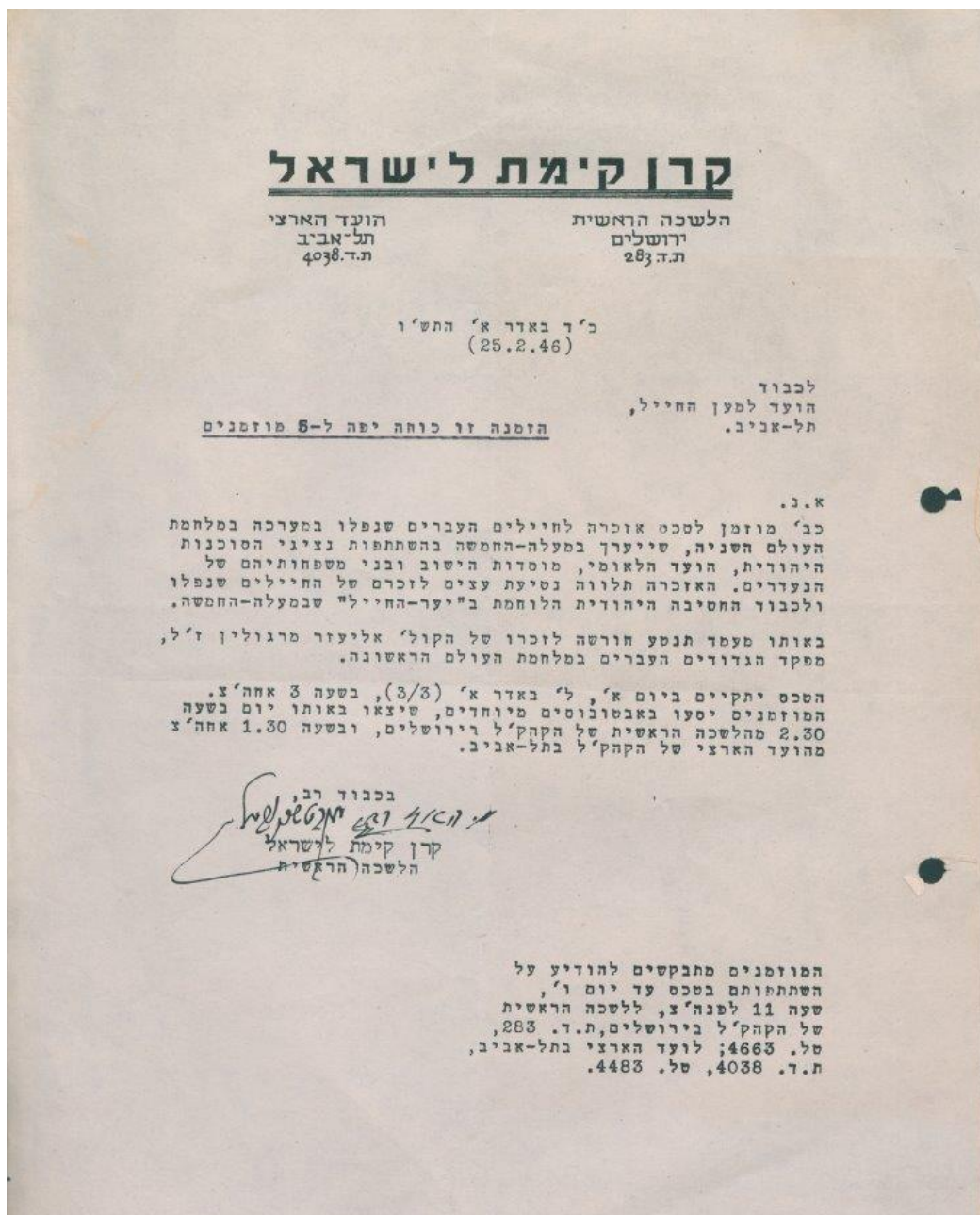
1249,589	תס"ג תש"ג
2463,004	תש"ד
4455,275	תש"ה
8167,808	
	נוסף לזה נתקבל מ"השי לחיילי תרומות- עמים (ע"י הועד הארצי למען החייל היהודי)
	פסח תש"ג 807,300
	ראש הסנה תש"ד 801,000
	פסח תש"ד 441,200
	ראש הסנה תש"ה 445,800
2744,000	פסח תש"ה 246,700
10911,808 לא"י	

מסמך 3: רשימת 102 היחידות העבריות התורמות והסכומים שתרמו בשנים 1943-1945 (דף 2 מתוך 2).
 סך כל התרומות שנאספו עד סוף שנת 1945 מכלל היחידות: 10,911.808 לא"י.
 (מקור: הארכיון הציוני המרכזי, תיק J10\112, התכתבות עם הלשכה הראשית של הקרן הקיימת לישראל)

הערה: יחידה שמספרה הסידורי 102 במסמך, מייצגת חיילים בודדים מיחידות שונות. מכאן, שתרומות נתקבלו גם מחיילים ששירתו בפלוגות ויחידות עבריות נוספות, ששמותיהן אינן מופיעות ברשימה זו.

במסמך קק"ל המרכז את סך כל התרומות בין השנים 1943–1945, מוצגת רשימת 101 יחידות עבריות שתרמו לקרן קיימת לישראל ופירוט סכום התרומה של כל יחידה, וכן תרומתם של חיילים בודדים בפלוגות שונות (שורה 102 ברשימת היחידות). נכון לסוף שנת 1945, סך כל התרומות מכלל החיילים העבריים עמד על 10,911 לא"י. תרומתם הכספית של החיילים העבריים שנפלו בשבי האויב במהלך המלחמה ושחררו ("פדויי השבי") לבדה, הסתכמה ב-1,041 לא"י, דהיינו 9.5% מתוך סך כל התרומות שנאספו עד אז. כל התרומות רוכזו יחדיו ושימשו לנטיעת "יער החייל", על מנת שיהווה אתר הנצחה מרכזי לחללים, ליחידות שחייליהן תרמו ולכלל החיילים העבריים ששירתו בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה.

טקס אזכרה לחיילים העבריים שנפלו במערכה במלחמת העולם השנייה, תוכנן להתקיים ב-"יער החייל" ביום 3/3/1946. ההזמנות לטקס מטעם קרן קיימת לישראל נשלחו ביום 25/2/1946. דבר הטקס פורסם לציבור הרחב בעיתונות העברית (בעיתונים "הבקר" ו-"העולם" מיום 1 במרץ 1946). הטקס המקורי נדחה ביום אחד עקב בעצור בדרכים ונערך למחרת, ביום ב' 4/3/1946 בשעה 10:00. בטקס נכחו: משפחות שכולות, פצועים ופדויי שבי, חיילים עבריים בשירות פעיל ומשחררי הצבא, קצינים עבריים ובריטיים, ראשי היישוב ומוסדותיו, מנהלי קרן קיימת לישראל, נציגי שלטון המנדט הבריטי ומוזמנים אחרים.

מסמך 4: הזמנה מטעם קק"ל מיום 25/2/1946 לטקס אזכרה ב"יער החייל" שנקבע ליום 3/3/1946 (מקור: הארכיון הציוני המרכזי, תיק J10\112, התכתבות עם הלשכה הראשית של הקרן הקיימת לישראל)

תמונות 3 - 4: טקס האזכרה לחללי המלחמה העבריים שנערך ביום 4/3/1946 ב-"יער החייל" – דגל ישראל והדגל הבריטי. (מקור: ארכיון הצילומים של קק"ל, צלם: יעקב רוזנר)

תמונות 5 - 7: טקס האזכרה לחללי המלחמה העבריים שנערך ביום 4/3/1946 ב-"יער החייל" – המשפחות השכולות נוטעות עצים. (מקור: ארכיון הצילומים של קק"ל, צלם: יעקב רוזנר)

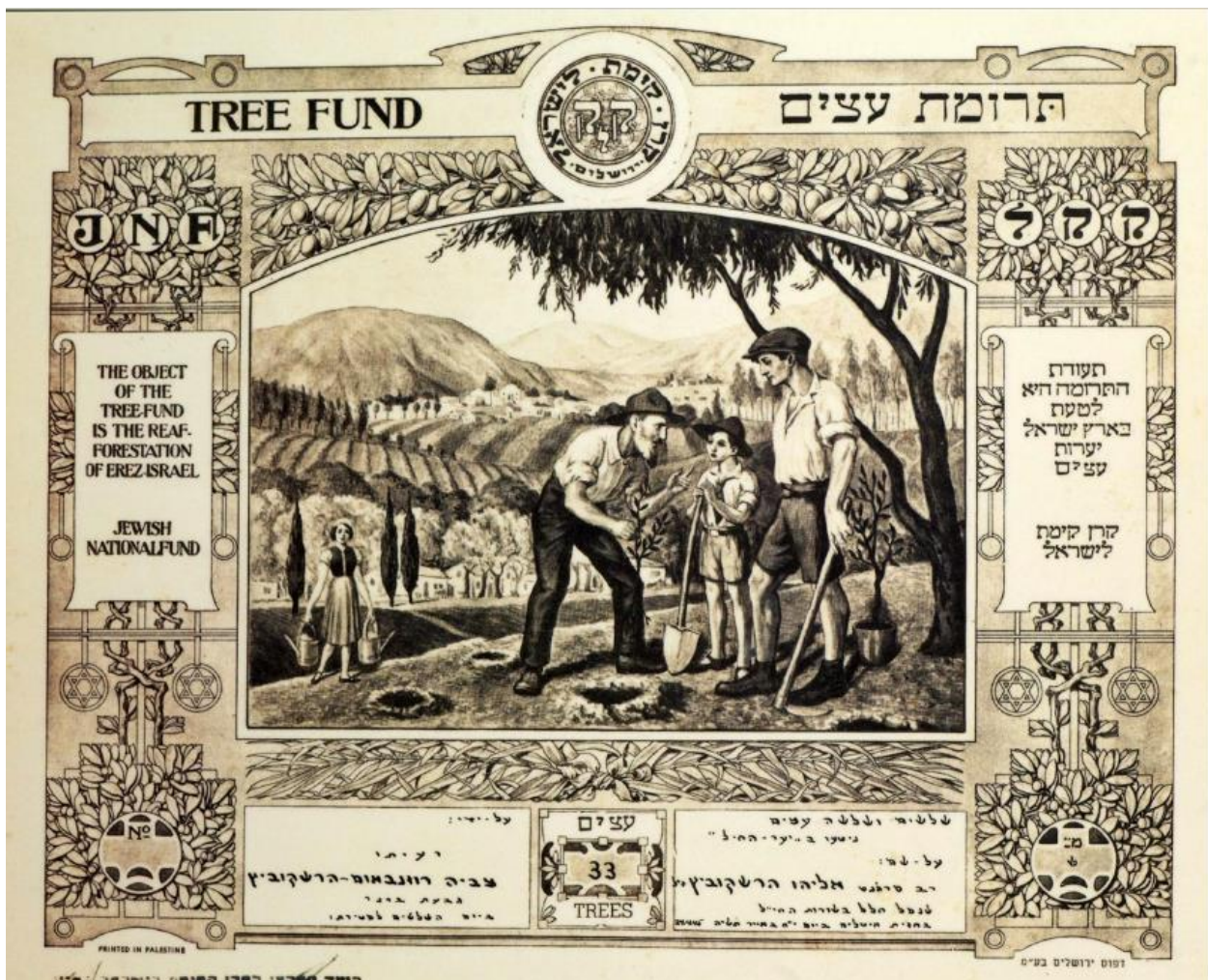
תמונות 8 - 10: טקס האזכרה לחללי המלחמה העבריים שנערך ביום 4/3/1946 ב-"יער החייל" – מסדר החיילים במהלך הטקס. (מקור: ארכיון הצילומים של קק"ל, צלם: יעקב רוזנר)

אופן איסוף התרומות על ידי קק"ל מקרב יחידות עבריות ששירתו בצבא הבריטי (102 ויותר) ונטיעת יער אחד מרכזי וגדול, בעל שם פשוט וקליטי בשם "יער החייל", מלמד שכוונת קק"ל הייתה שהיער ישמש כמקום מרכזי, המאחד את תרומת כלל 30,000 לערך המתנדבים העבריים, שלחמו במסגרת הצבא הבריטי ואתר הנצחה מרכזי וממלכתי לכ-600 ומעלה החיילים שנפלו חלל במהלך שירותם זה. על כוונה זו מלמדים למשל דבריו של יו"ר קרן קיימת לישראל דאז, מר אברהם גרנובסקי (לימים גרנות):

"[...] זה עתה שתלנו שתילים רכים באדמת מעלה החמישה [...] הגחנו את היסוד ליער החייל העברי, ויער זה יגדל ויצמח עד שיכסה את כל המדרונות של מעלה החמישה וקריית ענבים [...] עלינו להקים זכר למאמצינו בימי המלחמה, לא רק בצורת יער, כי אם בהשתרשות צעירינו באדמת המולדת. אמנם אין אנו מקימים פסלים מאבנים מתות כי אם צעירים חיים. אבל אין זה הכל, עלינו עוד לעשות עבודה מרובה כדי להשיג קרקע בשביל החיילים והחיילות שיוכלו להשתרש כמולדת לכשישובו אליה עטורי ניצחון" (רוזנסון ישראל ויוסי שפניר, מולדת לבנות במעלה ההר-מעלה החמישה, שם, עמ' 185).

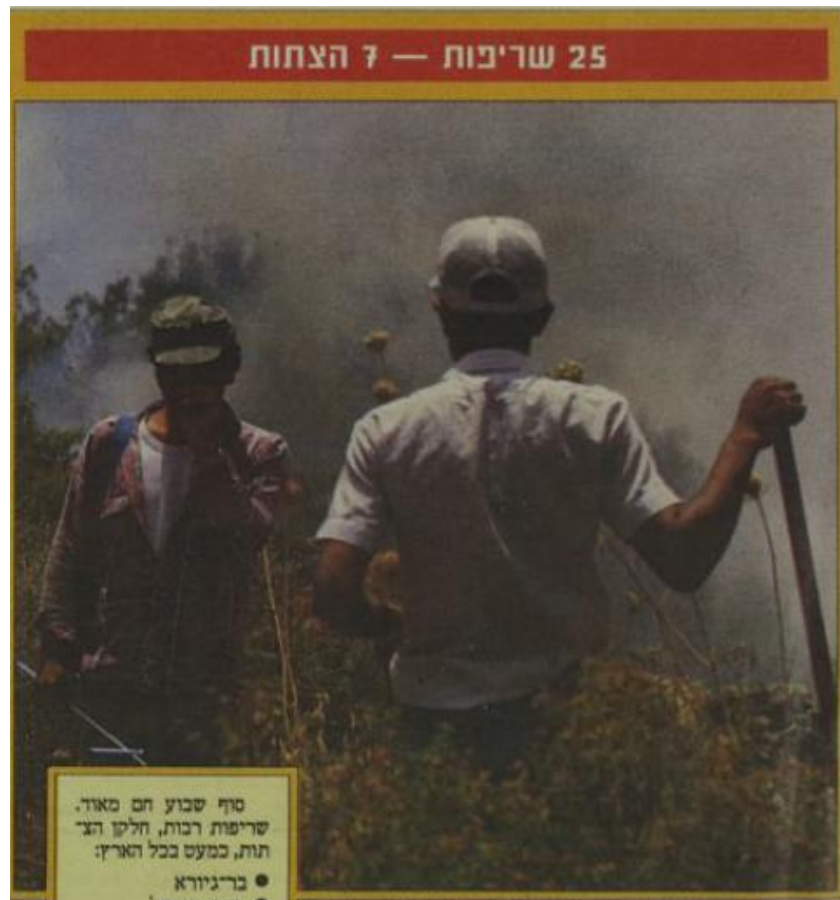
על גודל היער ואופן ההנצחה בו, יכולה להעיד למשל, הנצחתו של החייל משה שטינברג, שנפל חלל ביחד עם 138 מחבריו לפלוגת תובלה עברית 462 באסון האונייה ה"ארינפורה", אשר הוטבעה סמוך לחופי מאלטה בתאריך 1/5/1943. לזכרו, רשמוהו יישובי גוש תל מונד בספר הזהב של הקרן הקיימת לישראל ונוער תל מונד נטע ב"יער החייל" מאה עצים לזכרו (סיפור חייו ב"יזכור", אתר ההנצחה לחללי מערכות ישראל, משרד הביטחון, www.izkor.gov.il, אתר מקוון).

דוגמא נוספת להנצחה ב"יער החייל", היא תעודת תרומה מקק"ל על נטיעת 33 עצים ב"יער החייל" לזכרו של רב סמל אליהו הרשקוביץ, אשר נפל חלל בחזית איטליה ביום 24/4/1945, בעת שירותו ב"חטיבה היהודית הלוחמת" (חי"ל).

מסמך 5: תעודת תרומה מאת קרן קיימת לישראל על תרומה לנטיעת 33 עצים ב"יער - החייל" שקיבלה צביה רוזנבאום – הרשקוביץ, על שם בעלה רב סמל אליהו הרשקוביץ ז"ל, שנפל חלל בשורות החי"ל בחזית איטליה ביום י"א באייר תש"ה (24/4/1945).
(צילום רפורודקציה: באדיבות אליהו הרשקוביץ, בנו של יגאל הרשקוביץ, אחיו של החלל)

ממועד הטקס שנערך במרץ 1946 חלפו 42 שנים, בהם מילא "יער החייל" את ייעודו כאתר כינוס והנצחה לכלל החיילים העבריים ששירתו בצבא הבריטי, עד אשר ביום שבת 11 ביוני 1988 הוצת היער בפעילות עויינת ונשרף כליל. האירוע נסקר בהרחבה בעיתונות העברית ("מעריב", מיום 12 ביוני 1988, שם, עמ' 1-2. "חדשות" מיום 12 ביוני 1988, שם, עמ' 1).

תמונה 11: שריפה באזור מעלה החמישה ביום שבת 11/6/1988, (בתמונה). נתפסו "על חם" שניים מהחשודים בהצתה. (מקור: עיתון "חדשות" מיום 12 ביוני 1988, שם, עמ' 1. הספרייה הלאומית של ישראל, אתר מקוון. צילום: ירון קמינסקי)

השטח ליד קיבוץ מעלה החמישה, בו ניטע בעבר "יער החייל", שהוצת ביוני 1988 נותר שומם ועזוב. תמונות עדכניות של האזור, אשר צולמו בשנת 2019 על ידי אריאל יהודאי ממקימי הקיבוץ, ממחישות את המצב:

תמונה 12: מראה האזור בו ניטע בעבר "יער החייל" ליד קיבוץ מעלה החמישה. (צילום: אריאל יהודאי, 20 במאי 2019)

תמונה 13: מראה האזור בו ניטע בעבר "יער החייל" ליד קיבוץ מעלה החמישה.
(צלם: אריאל יהודאי, 20 במאי 2019)

מאז הוצת "יער החייל" ביום 11 ביוני 1988 ועד עתה, הוא טרם שוקם. לאור זאת, קיימת חובה כלפי התורמים וכלפי החללים, שקולם אינו נשמע יותר, כי משרד הביטחון, כאחראי על שימור מורשת הנופלים, והקרן הקיימת לישראל, כגוף המופקד על נטיעת יערות ושימורם, יעשו את הדרוש לחידוש "יער החייל" בשטח האתר המקורי, או לחילופין באתר אחר, מרכזי ונגיש. על השטח שיבחר להיות ראוי ומכבד את החללים, את התורמים מתנדבי היישוב, את בני משפחותיכם ואת הציבור הרחב שיבקר ביער המחודש.

מראי מקום לעיון נוסף

1. יער החייל והילד, עיתון "דבר", 19 בינואר 1943, עמ' 4.
2. נטיעות "יער החייל" ביום שני בבוקר, עיתון "הבקר", 1 במרץ 1946, עמ' 7.
3. נטיעות לזכר חללי החי"ל ביער החייל, עיתון "העולם", 1 במרץ 1946, עמ' 5.
4. ניטע "יער החייל" לזכר המתנדבים שנפלו במלחמה, עיתון "על המשמר", 5 במרץ 1946, עמ' 4.
5. הממשלה דנה היום בגל הצתות; שריפות איימו על מספר ישובים, עיתון "מעריב", 12 ביוני 1988, עמ' 1-2.
6. 25 שריפות – 7 הצתות, עיתון "חדשות", 12 ביוני 1988, עמ' 1.
7. בר-יוסף אבינועם, המציתים: כמו אינדיאנים, עיתון "מעריב" מיום 17 ביוני 1988, שם, "מעריב של שבת", עמ' 2.
8. בנדר אריה, "אורן 6", שומר היערות, עיתון "מעריב" מיום 17 ביוני 1988, שם, "מעריב של שבת", עמ' 3.
9. שמיר שלמה, שלושה נסים ודגל עברי, תל אביב, 2014, שם, עמ' 78-80.
10. רוזנסון ישראל ויוסי שפנייר, מולדת לבנות במעלה החר-מעלה החמישה, הוצאת כרמל, ירושלים, יוני 2018. שם, עמ' 184-186.